

БІЛЬШОВИЗМ І УКРАЇНСЬКЕ СЕЛО В 1917-1920 РОКАХ.

Куртяк В.

З усіх помилок російських і "українських" більшовиків у ставленні до України чи не найгрубішою була зроблена в стосунках з українським селом, Голод і розруха в Росії вимагали від комісарів в Україні налагодити щонайшвидше постачання українських продуктів до міст Центральної Росії. Крім того, легке завоювання прихильності до більшовизму в бідного й лінивого російського селянства надихало комісарів завоювати тим же робом і прихильність українського села. Та механізм не спрацював: селянство ополчилося на чужинців, диференціювати бідняка від господаря не вдавалося, ще й стали множитися повстання, причому з явно русофобським і антисемітським присмаком. Дався взнаки етнічний інстинкт нації, традиційна упередженість українського селянина до "москаля".

У чому була помилка більшовиків? Насамперед у тому що вони злегковажили менталітетом українців, і селян зокрема. Маючи перед очима традиційну схильність російської деревні до общинності, їх бідність і безпросвітність їх життя, що породжувала ненависть до всіх багатих, заможніших, звичку жити по "отхожих промислах", більшовицький комісар не сподівався зустріти в українському селі тверду власницьку психологію, патріархальну відразу до чужинців, які, представляли владу, забирали все, але нічого не давали навзаєм.

І все ж більшовики доволі швидко в усьому цьому зорієтувалися і зробили відповідні висновки в спеціальній постанові ЦК КП(б)У "Основи советской политики в украинской деревне" (підкреслено в оригіналі. авт.) наголошується: "...Никакой единой и определенной политики в деревне не проводится, последняя, за небольшими исключениями, представлена своей собственной темнотой, наводнена кулацкими проходимцами, спекулянтами, очень часто весьма недоброкачественными агентами различных, главным образом российских, советских учреждений..." (підкр. авт.)

Безсиліє рабоче-крестьянской(?) власти(?) и партии пролетариата провести классовую политику в украинской деревне базировалась на следующих основаниях последней, - во I-х на крайней малочисленности, распыленности и слабости рабочего класса в Украине, во II-х на многочисленности, крепости и организованности украинского кулака, в III-х на существовании в Украине значительных кадров профессиональных партизан, и в IV-х на антагонизме между селами и местечками, порождавшем самый дикий, бешенный антисемитизм, сбивавший на гибельный для революции путь массы бедняков и середняков деревни..."[1] Отак, коротко і зрозуміло -

і маргінальність в Україні гегемона, носія марксових ідей - робітництва; і традиційно глибока етнічна свідомість статечного українця; і їх взаємопідтримка з дійсною елітою тодішньої України - партизанством (не плутати з пізнішою отаманщиною); і, що особливо важливо, антисемітизм влучно поєднано з протистоянням українського села і етнічно чужого містечка.

Проаналізуємо названі більшовиками чотири з основних причин своїх невдач в Україні, зокрема в українському селі.

Однією з причин своїх невдач більшовики вважали малочисельність українського робітничого класу і його тісні зв'язки з селом. Саме тому більшовизм знаходив підтримку хіба що в прийшлому робітництві, насамперед росіян та євреїв з походження. Як відомо, територія України на той час характеризувалася відносно слабким розвитком індустрії. Тому й не дивно, що *"еврейские ремесленные рабочие часто составляют здесь единственный пролетарский слой на который может опереться советская власть"* (підкр. в оригіналі)[2]. Цей же документа, постанова ЦК РКП, наголошує, що: "На протяжении более чем 25 лет развития революционного движения единственным революционным элементом на западной окраине (мы не говорим о Польше) были еврейские рабочие. Движение среди нееврейских рабочих всей западной и юго-западной России, все время ничем почти не являлось. Нееврейские рабочие этого края в политическом отношении весьма слабо развитые, инертные и легкоподдающиеся влиянию реакционной идеологии"[3]. І це на 1920 рік. Тому на думку ЦК РКП(б) видається "естественным, что во всех Западных и юго-западных губерниях деятели еврейского рабочего движения становились во главе всех революционных органов, как пролетарского типа, так и общедемократического... И только в 1919 году уже в связи с общим кризисом и недовольством крестьян советской политикой появились признаки антисемитизма."[4] Що ж стосується заповнення органів советської і партійної влади євреями, то самі більшовики визнають що це була "в самом деле многочисленная категория советских служащих." [5].

І все ж, якщо антисемітизм став наслідком політики грабунку більшовиками українського села, то протистояння між етнічно однорідним селом і різнобарвним, з переважанням єврейських тонів, містом були завжди, відколи існує "лінія осілості". І ці протиріччя безперечно призводили до кристалізації в селянському середовищі національної самостійницької ідеї. І ця ідея набирала конкретного змі-

сту: через світоглядний ланцюжок пересічного селянина: формувався образ ворог-влада-місто-єврей.

Другою важливою причиною своїх невдач більшовики називали численність і організованість українського "куркульства". Зауважимо, що слово "куркуль" у значенні багатий селянин-власник, той, що живе чужою працею запроваджено більшовиками. Словник Б.Грінченка ще в 1908р. слово "куркуль" тлумачив як "Прийшлий, захожий із другої місцевості чоловік, поселившийся на постійне місце проживання [6]. Слово "куркуль" очевидно скальковано з однойменної зневажливої назви російського статечного господаря - "кулак". Хоча й порівняння тут недоречні - російський "кулак" ледве дотягував до українського середняка, та й походження їх було різним. Український "куркуль" мав коріння в хліборобстві, більше працював, більше й мав, але ненабагато, в порівнянні з середняком. Значної майнової диференціації в селі не існувало. І навіть найбідніші мали свою нивку і свій хліб, хоча й більша його частина була зароблена в "куркуля", за "сніп".

Як "куркуль", так і українська сільська громада однаково відчували на собі національний, релігійний, економічний гніт. Тому постійне протистояння владі, замкнення круговою порукою своєї народної етнічно-української звичаєвості в заможному селянстві гартувався характер свідомого самостійника з певною домішкою анархізму, як алергія на владу, а одночасним несприйняття всього чужого, а тим більше того, що складало чужієтнічні традиції. Це підтверджує і одна з Інструкцій ЦК КП(б)У в якій зазначено: "...Українцы в масе часто являються непримиримыми защитниками "самостійних" убеждений... Крестьянин-украинец, в большинстве случаев, проникнутый не только чувством собственности, но зачастую даже кулацкими замашками, и недоверчиво относится вообще к коммунизму... Насаждая коммунизм в деревне (підкр. авт.) тов. организатор должен иметь полномочия..."[7].

Добре, що більшовики, хоч подеколи називають речі своїми іменами - "насаждать". Це саме той термін, який передає реальний зміст діянь комуністичної влади. Віками український селянин жив "утечею від влади". Його захистом стала байдужість, невтручання, замкнутість у собі, практицизм. Ритори перманентної революції часто скаржилися, що селянин-українець не бачить далі своєї нивки, йому залежить щоб ніхто не заважав помірно працювати для своєї родини, не заглиблюючись в омуті вчень про світову революцію і таке інше. Але з іншого боку це чи не найголовніша причина, чому селянин зміг утриматись на поверхні, вижити в громадянській війні, зберігши автентичність своєї культури. Навіть революція не змогла його розворушити. А пробуджуючись селянство ставало під прапори тих, хто сповідував ідеї плекані селянством протягом віків на

своєму звичаєві-побутовому рівні, тих, хто звав себе українцем. Вже перший селянський з'їзд (11.06.1917) показав за ким буде українське село. В заключній резолюції тоді записали: "...Щоб український народ міг після війни жити національно-політичним життям у цілості, неподільний між різними державами, Тимчасовий Уряд повинен подбати, щоб представники народу українського взяли участь у мирному світовому конгресі..."[8].

Не останню роль в пробудженні селянства зіграла і сільська інтелігенція, в меншій мірі церковна, і в більшій мірі світська, зокрема вчительство. Сільська інтелігенція, сама вийшовши з надр селянства, і не прийнята в коло інтелігенції вищих рангів, зросійщеної, часом таки російської, змушена була або "варитися у власному соку", або ж посвятити себе роботі з тим же селянством. Образа, спричинена російськомовною інтелігенцією, та й відчуття своєї окремішності робили сільську інтелігенцію українською, більше того самостійницькою по духу. Це засвідчує один із циркулярних листів до більшовицьких парткомів в Україні, датований 24.01.1920р.: "Стараться (в роботі на селі - прим.авт.) также использовать культурно-просветительские кружки, читальни, действуя при этом крайне осторожно, ввиду шовинистически-кулацкого настроения сельской интеллигенции и ее организаций в Украине..."[9].

Виходило, що враховуючи сплячку класової свідомості і самостійництво пробудженого елементу українського села - загалом, більшовикам приходилося досить скрутно. Через неоприйняття їх ідей селянством відчувався значний дефіцит кадрів не лише агітаторів, не вистачало навіть партійних керівників з походження селян для заміщення посад в сільських районах. Збереглася телеграма: "Москва. Ленину. Работа отдела деревни при ЦК КП(б)У тормозится вследствие абсолютного отсутствия работников. Нет губернских, уездных организаторов и работников для волостей. Нужны руководители и в Центре. Поступают требования работников не только из отсталых губерний Правобережья, но и из Екатеринославской и других губерний... Зам.секретарь ЦК КП(б)У Рафаил."[10].

Відсутність в Україні селян-комуністів стала легальним приводом для наводнення українського села прийшлим елементом. Більшовицьким центром у цьому відношенні велася продумана далекоглядна політика: і ті українські комуністичні кадри, які були в наявності відправлялися вглиб Росії, з тим щоб своїм знанням внутрішніх відносин в Україні і схильністю до опозиції російському централізму не змогли зашкодити "справі світової революції". Натомість добре вишколені і вимуштрувані в Росії більшовики, переважно етнічні євреї та прибалти, направлялися для заміщення керівних посад в

Україні. З листа-звіту про роботу ЦК КП(б)У в українському селі дізнаємося: "...Но заранее зная слабость пролетариата и партийных организаций в Украине, необходимо проведение в Петрограде, Москве, и других рабочих центрах России специальной мобилизации коммунистов для отправки их в Украину"[11].

Усвідомлюючи катастрофічність становища, більшовики згодні були йти навіть на значні поступки, лиш би встановити вплив на селянство. До яких тільки пертурбацій не вдавалася советська пропаганда під неусипним керівництвом чи не найбільшого україножера серед більшовиків Л.Бронштейна - Троцького. В хід пускали чисто іезуїтські техніки, коли погоджувалися з вимогами супротивника і стежили софістичних силлогізмів виводили з нього твердження вигідне собі, навіть якщо воно є цілком протилежним. Головне, як вони тоді визнавали, "щоб результат був правильний". Ось один із "шедеврів" їх пропагандистської думки. Циркуляр-порадник агітаторам для роботи в українському селі: "...Во главу угла ставится мысль, что ради достижения основной задачи коммунистической партии объединения трудящихся масс разных стран, в данном случае Украины и Великороссии (досить часто замість "Российская Советская Республика" більшовики недвозначно вживають "Великороссия" - К.В.) временно возможно идти на уступки в вопросах второстепенных - национальном, религиозном, терпеливо, осторожно и умело подходить к уничтожению этих пережитков...

Во всей работе должна быть проведена политика терпимости в отношении к национальным особенностям Украины, и привлечении беднейшего крестьянства к борьбе с этими пережитками."[12].

Але якраз оце останнє і не виходило за програмою, що дала добрі результати в Росії. Як уже значалося, в Росії основним продуцентом с/г продукції були якраз "кулаки", притому, що більшість селянства жила з "отхожих промислів" і майже не вирощувала власний хліб. За таких обставин наведені спролетаризовану селянську масу проти "кулака" було дуже просто, що практично і сталося – була проведена, так звана, "розслойка деревни".

Цілком іншою була ситуація в Україні. Відсутність значної соціальної диференціації, прив'язаність більшості селянства до власної землі і патерналістські відносини між бідняком і "курулем" аж ніяк не сприяли класовій боротьбі на селі. Більше того, більшість виборних посад у місцевих радах заміщувалася переважно статечними господарями. І коли більшовики нав'язали селу систему "розкладок" ("продразверстка"), то вона дала цілком протилежний результат – призвела до ще тіснішого злиття села, щоб протистояти грабунку влади. Більше того, як констатується циркулярним

обіжником ЦК КП(б)У "Продподаток. Тези до агітації": "...При відсутності класових організацій сільської голоти проведення розкладки в Україні попало в руки куркуля."[13]. І щоб вибити його з цієї ніші було придумано інший економічний механізм-система "розкладок" замінювалася продподатком. Вищезгаданий обіжник так рекомендував діяти "баскакам" комунізму: "Натуральний податок повинен бути "груповим", тобто обкладати треба не окреме хазяйство, а цілий район, де той податок буде збиратись за допомогою біднішого селянства, і частка усього податку ітиме на його користь. Переведенням натурального податку в такий спосіб дасть можливість і в наше село внести горожанську (громадянську - К.В.) війну."[14].

Важливо тут завбачити наступний психологічний момент: одиниця відліку - село, на шабель вище - район. Якщо в селі вплив був заможними, то в районах уже сиділа більшовицька адміністрація з неукраїнців. Крім того, в районі легше наскребсти загін голодранців, які би займалися збором продподатку. І ще, бідняк у своєму селі не підніме руку на свого "куруля", але в чужому селі, та ще й з примусу "влади", то вже інша річ. Затим годування голодранців району за рахунок заможних повинно було, на думку більшовиків, обізнати статечних господарів проти голоти, а цього їм і було треба.

Щоб диференціювати голоту від господарів з наступним їх протиставленням, була придумана нова програма. Вона передбачала кілька етапів: крок перший - організація комітетів незаможних селян (далі - комнезами) чи перебирання до своїх рук тих, що вже були зорганізовані стихійно; крок другий - поступове втягування комнезамівців у внутріпартійну організаційну роботу з паралельним вихолощенням комнезамів і відданням їх під вплив "надійних елементів"; і, врешті крок останній - втягування комнезамів у партію і витворення з них влади на селі. Такий план пропонував циркулярний лист ЦК КП(б)У від 7.10.1920 р. За задумом голови Раднаркому Х.Раковського комнезами повинні були стати владою паралельною Радам, які більшовикам ніяк не давалися в руки. Більше того, Раковський планував зробити Комнезами кузнею кадрів і соціальною опорою більшовизму на селі, припускав навіть "скасування" Рад (І це притому, що Ради були основою основ їх ідеології) і перетворення на них Комнезамів, якщо ті будуть дійсно диктатурою бідняків [15]. Вищезгадуваний лист свідчить, що більшовики тільки в жовтні 1920 р. по-справжньому взялися за організаційну роботу на селі. До того більшовицьких організацій серед українського селянства майже не було. Та й Комнезами часто не визнавали над собою впливу більшовиків, інколи ставали організацією сільської бідноти, яка не визнає жодної ідеології. Про це згадується в доповіді до ЦК КП(б)У з Жито-

мирського з'їзду Комнезамів: "Комнезами організовано майже по всіх селах, але організовано механічно, внаслідок наказів зверху... Відношення до влади (советської - прим. авт.) в більшості байдуже, щоб не сказати вороже. Бідніше селянство не вірить агентам влади, і не бере участь у будівництві радянської республіки." [16].

Зважаючи на те, що з комнезамами не виправдали сподівань, більшовики знайшли інший спосіб розсварити українське село. Вони стали скликати, так звані, "безпартійні селянські конференції". Спеціальна постанова ЦК КП(б)У "Основи советской политики в украинской деревне" пропонувала наступний рецепт: "Здесь на них (конференциях - авт.) искусно вкрапывая в серую крестьянскую массу пролетарские массы возможно и необходимо заставить самих беспартийных крестьян столкнуться друг с другом, бедняков о багачами, добиться того, чтобы бедняки и середняки вывели на чистую воду кулачье и таким путем постановили класс против класса, организовать на почве классової боротьбы против кулаков всю остальную деревню. Если это будет достигнуто все остальное будет не страшно. Организатор должен прекрасно знать местные условия, чтобы в деревне говорил не он, а говорили крестьяне его словами, действовали пролетарские элементы как бы самостоятельно, но на самом же деле выполнения определеннй организационный план." [17]. Наведена цитата свідчить про монолітність українського села, яке було пов'язано етнічним принципом.

Більшовики вишукували різні способи, щоб позбавити його цієї монолітності. Але загребти жар чужими руками їм не вдалося. Інформбюлетень ЦК КП(б)У від 19.02.1920 р. повідомляв про всеукраїнську безпартійну конференцію селянства, яка прийняла таку резолюцію: "... Украина, по своим социально-экономическим, политико-национальным особенностям должна представлять из себя отдельный народно-хозяйственный механизм и может развиваться с успехом только тогда, когда она будет иметь свой украинский правящий центр. Прямой задачей украинского пролетариата и беднейшего крестьянства является создание единого украинского правящего Центра, который будет подчиняться только III Коминтерну и единой украинской коммунистической партии." [18]. На майже аналогічних позиціях стояла УКП (боротьбисти). Власне боротьбисти, в минулому українські есери, маючи тісні зв'язки з селом, посприяли тому, щоб російські більшовики не мали успіху в українському селі.

І насамкінець ще одна перешкода, визначена самими більшовиками, - це український повстанський рух. Селяни протягом революції доводилися до відчаю всіма наявними владами - це і соціалізація землі Центральною Радою, і каральні експедиції Гетьмана, і "розкладки" більшовиків і т. ін. Тому й не

дивно, що село бралось за зброю, не дивно й те, що відозви селян-повстанців описано майже одними словами як проти монархії Гетьмана, так і проти російського більшовизму. Що ж стосується більшовиків, то з другою окупацією України вони відчували себе тут хазяями, розпорядниками, всіх благ. Та для селян вони з самого початку були зайдами, руйнівниками і гнобителями.

Приглядаючись до ідеологічних засад повстанців, можна дійти висновку про тісне поєднання гасел проти комуні і інтернаціоналізму із гаслами етнічного спрямування - "проти жидів і кацапів". Важливо, що це визнають самі більшовики. Одна з їх аналітичних розвідок "О кулацких восстаниях в Украине" констатувала: "Касаясь состава участников этих восстаний, должны констатировать, что участие происходит чаще всего "скопом", по селах, причем персонально в них втягивается и широкий слой бедноты. Восстания идут под лозунгом борьбы с коммуной и национально-желто-блакитными лозунгами против "жидів і кацапів"... Сама партия и особенно ее отдельные агенты являются зачастую главной причиной восстаний." [19]. Це тим більш вірно, що і інші повідомлення свідчачи про звірства повстанців, зазначають, що останні вбивали комісарів, євреїв-комуністів, а коли мова заходить про частини Червоної Армії, то досить часто згадується і про вбивства приватних осіб, навіть робітників та комуністично-опозиціонерів [20]. На підтвердження цього наведемо конкретні приклади із повідомлень відділів зв'язку і Інформації ЦК КП(б)У. Нами навмисно взято дані з Харківської губернії - "столиці" російського більшовизму в Україні. Що ж там відбувалося насправді весною-літом 1919 року? "Волочанский уезд, Харьковская губ. - настроения неблагонадежны; Богодуховский уезд - во многих волостях крестьяне решительно настроены против коммуны и коммунистов; Чугуев - в городе никакой правильной власти создать нельзя. Крестьяне страшно обозлены против Ч.К. и против коммунистов. В особенности антисемитизм сильно развит. У всех лозунг: "Долой коммуны, и без нее проживем", "Долой жидов и жидовский наймитов..." [21].

З іншого боку самі селяни-повстанці теж наголошували на етнічних важелях повстань, без жодного поділу за класовим принципом. Так у зверненні керівників повстання до селян Київщини - роз'яснюється хто такі петлюрівці, і що вони воюють за себе, свою землю, бо вони такі ж селяни, як і всі інші. Далі видруковано застереження щодо ворогів: "А хто ж такі комуністи? Придивімося до них і ви побачите там Ицька, Берка, Мошка, Лейзора, далі Кацапа, який прийшов сюди награтати, далі здибасте пройдисвітів з різних закордонних держав, як Китайців, Лотишів та ін., яким не дорога наша країна, й нарешті знайдете й наших нерозумних си-

нів країни, які не соромляться душу свою продати чужинцям і за їх гроші катувати і вбивати своїх же братів... Тож годі спати, хто чим може помагайте нам очистити рідний Край від цих окупантів... Запровадивши же свої душі комуністам наших братів вразумляйте, нехай чесною працею з нами вкупі заслужать прощення." [22]. Ідея, що більшовики - це чужинці і поведатся як окупанти звучить і в інших повстанських відозвах [23].

Наведені матеріали прямо свідчить про етнічний

підхід при вирішенні проблем української революції: "Чужинці-вороги, вороги-чужинці. Натомість українці, хай і заблукали по чужинецьких ідеологічних нетрях, все ж "брати"; і якщо від ворогів-окупантів треба край очистити, то братів-українців треба вразумляти, наvertати їх душі до рідного, національного світогляду, до праці задля своєї Вітчизни. Зрештою саме такий підхід підтверджує і героїчна історія Холодноярської республіки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Центральний державний архів громадських організацій (далі ЦДАГО), Ф.1, оп. 20, спр. 354, арк. 126.
2. Там же Ф.1, оп. 20, спр. 338, арк. 13.
3. Там же.
4. Там же.
5. Там же. арк.14.
6. Гринько Б.Д. Словарь украинского языка. - К. 1908. Т.ІІ. - С. 380.
7. ЦДАГО), Ф.1, оп. 20, спр. 354, арк. 208-209.
8. Там же Ф.1, оп. 2, спр. 83, арк. 2.
9. Там же Ф.1, оп. 20, спр. 354, арк. 31.
10. Там же Ф.1, оп. 20, спр. 130, арк. 16.
11. Там же Ф.1, оп. 20, спр. 354, арк. 127.
12. Там же. арк.23.
13. Там же Ф.8, оп. 1, спр. 60, арк. 12.
14. Там же.
15. Там же Ф.1, оп. 20, спр. 354, арк. 62; оп.1, спр. 28, арк. 380
16. Там же Ф.8, оп. 1, спр. 71, арк. 8.
17. Там же Ф.1, оп. 20, спр. 354, арк. 190.
18. Там же Ф.1, оп. 20, спр. 300, арк. 34.
19. Там же Ф.1, оп. 20, спр. 20, арк. 33.
20. Там же. арк.23, 23, 24.
21. Там же. арк.9.
22. Там же Ф.57, оп. 2, спр. 226, арк. 5.
23. Там же. арк.9.

SUMMARY

Bolshevism and Ukrainian village in 1917-1920 years

V.Kourtiak

In the article "Bolshevism in the Ukrainian village 1917-1920 years Basil Kourtiak elucidates the struggle of Ukrainian peasant with Bolshevik's and with the foreign occupant.

КРИЗА СВЯЩЕННОЇ РИМСЬКОЇ ІМПЕРІЇ Й УТВЕРДЖЕННЯ МОГУТНОСТІ ЧЕСЬКОГО КОРОЛІВСТВА У ПЕРШІЙ ТРЕТИНІ XIII ст.

Ліхтей І.

На рубежі XII-XIII ст. виникла сприятлива міжнародна ситуація для зміцнення авторитету Чеського королівства й зростання його впливу в Центральній Європі [1]. Неабияку роль при цьому зіграли такі фактори, як розпад англо-французької імперії Плантагенетів на заході європейського континенту, занепад Візантії на сході та, особливо, посилення влади курфюрстів у Священній Римській імперії* після смерті в 1197 р. німецького короля й імператора

Генріха VI Гогенштауфена.**

Натомість значно зріс міжнародний політичний престиж папства [2]. Внаслідок збігу обставин, на початку 1198 р. папський престол зайняв римський аристократ, виходець із середньоіталійської графської родини Лотаріо ді Сеньї Інокентій III (1198-1216) [3]. Людина надзвичайно енергійна й владолубна, він доклав чимало зусиль для завоювання папською курією гегемонії над усім християнським